

ISTEN HALÁLA, HEGEL SIRATÓJA, NIETZSCHE VEZEKLŐJE

BÁRTFAI IMRE

A. ISTEN HALÁLA HEGEL DIAGNÓZISÁBAN

Mi a modernitás? Az egyik kulcsszó, ami mindig visszatér a kérdés kapcsán egy rövid, talányos frázis: Isten halott.

Az „*Isten halálának*” problémája Hegelnél a Hit és tudás cikkben jelenik meg. A kifejezés egy protestáns dalra utal, amiben benne foglaltatik, hogy „*Gott selbst liegt tot*”¹

Isten maga is meghalt Krisztusban a kereszten.

A protestáns dal Isten halálát a legmélyebb áldozatként fogja fel amit a Teremtő az emberiségért meghozott. Isten halála itt egy olyan fájdalom, amely végül a feltámadás öröméhez vezet. De az öröm, amit a hívó a feltámadás hitében érez, meg kell hogy előzödjön a mély fájdalom által, amit Isten halála jelent. Az örömhírt a szinte végtelen fájdalom előzi meg. Csak ezután talál magára a hit a legnagyobb meghasonlásban.

Hegel is az abszolút szenvedésről beszél, amit vissza kell állítani.

Ezt az abszolút szenvedést a szabadsággal hozza kapcsolatba. De mi a kettő közt a kapcsolat?

A jelenkort Hegel a **szubjektivitás** koraként érti. A szubjektivitás a szabadság fejlődése, az a történeti mozgás, amely a szabadságot ülteti a létezés trónjára. Az állam elválik az egyháztól, a társadalom magánegyénekekre esik szét, akiket a gazdaság kötelekei kapcsolnak össze. A vallás és a tradíciók nem köteleznek már senkit, inkább szabadon választhatóak. A megismerést a kantianizmus az értelem spontaneitására vezeti vissza.

Hegel ezt a fejlődést a protestantizmus szelleméből magyarázza, mely azt követelte, hogy a lelkiismeret szabad legyen, maga mélyedhessen el az igazságban, és a hitben és ne vezessék a tekintély láncain. Úgy tűnik, még a francia forradalom is hozzájárult a szubjektivitás fejlődéséhez. Igaz, a forradalom kezdeti lendülete után átsapott a terror rémületébe és közkeletű kifejezéssel élve „*felfalta gyermekeit*” de mégis megtanította az embereket arra hogy a társadalmi rend nem változhatatlan, hogy a hatalom nem örök és érinthetetlen.

---

¹ Lásd a *Szellem fenomenológiájának* kritikai kiadásához írt jegyzeteket. (Phänomenologie des Geistes, hrsg. von Hans Friedrich Wessels und Heinrich Clairmont. Meiner, Hamburg, 1998.)

Tehát a protestantizmus egy szellemi mozgalom is volt nem csupán hitbéli esemény és összefüggött a francia forradalom kezdeti elveivel.

A beérett szubjektivitás kora mégis egyttal a kettéosztottság kora. Ebből a kettéosztottságból kell az emberi szellemnek ismét magára találni.

Miféle kettéosztottság ez?

Az egyénekre szakadt társadalomban minden közösség **érdekközösség** lesz csupán hamarosan. Fennáll a veszély, hogy az izolált egyének társadalmába csöppenünk, ahol hobbesi harc dúl ember és ember között. A vallási ritusok és dogmák talán elvesztették szigorúságukat, de egyttal az erkölcsi nevelés feletti erejüket is.

A győzedelmes felvilágosodás egyrészt nem állított mást a babona helyébe, mint a pusztá tagadást, érintetlenül hagyva az élő hitet, amivel nem tud mit kezdeni, másrészt pedig egy mechanikus filozófia Pokrusztész ágyába vágta rövidre a szellemet.

És ezt nem Hegel találta ki, eddig a romantika álláspontja is hasonló, és ezt mondják majd a francia filozófusok is később, mint pl. Tocqueville.

A felvilágosodás legmélyebb formája is, a kanti-fichte, megkettőződött: a szubjektivitást a tudás forrásának tartja, de ezzel a szubjektummal szemben egy magánvaló dolog vagy külső lökés áll. Az ész a legmagasabb fokokra hág, és ott egyedül marad, mert a legfőbb eszméket érzékekhez kötött korlátaival meg nem ismerheti.

A köveket és a tuskókat meg lehet ismerni ezek szerint – panaszkodik Hegel – de a szabadság eszméjét nem. A liget faanyag a felvilágosodás számára, a világ varázstalanítatt Schiller kifejezésével élve. *„Nehéz nem belátni, hogy a mi korunk az újra való átmenetnek a kora”* – jegyzi meg Hegel. Ez szükségszerűen fájdalommal jár.

De ha a szellem valaha is egységben volt, meghasonlásainak tüzéből megijultan lép majd elő. A harmónia még visszaállhat e filozófia szerint. Ami erre Hegelt –mondjuk úgy – lelkesíti, az a német felvilágosodás, és a leibnizi filozófia programja. A tudományhoz mindkettő nagy reményeket fűzött, az evilági boldogulás radikális előrehaladását, (épp mint a felvilágosodás) de egyik sem fordult szembe a vallással. Mindegyik hitte, hogy a kettő végülis összeegyeztethető. Ezzel szemben a felvilágosodás kikezdi, rombolja a tradíciókat és a vallást, de elintézni nem tudja őket. A kantiánizmus, és a reflexiós filozófiák pedig azt bontják szét amit korábban egyesítettek.²

---

² Ez Hegel tipikus érve Kant metafizika-kritikájával szemben. A transzcendentális tudat fogalmában már egyesítve van lét és tudás, de aztán Kant szétválasztja egy, a tudatnak adott jelenségvilágra, és a magánvaló dologra. Ugyanezt követi el a vallással is Kant, mert Istent megismerhetetlennek jelenti ki, de aztán kötelezővé teszi a benne való hitet. Ez azonban már megismerést feltételez Isten fogalmára nézve.

Hegel filozófiai programja ennek megfelelően az „ész egyesítő hatalmait” (mint Habermas később) keresi. A közvetítés filozófiája úgy mutatja be a szubjektumot, mint ami tárgyával a viszonyok sokféleségébe lép, nincs izolálva tőle mereven. A társadalom izolált egyénét egy olyan filozófiával próbálja orvosolni, amely megnöveli a politika szférát és az állam korporációin keresztül megpróbálja kis közösségekbe tömöríteni az egyéneket.

Legvégső munkája ennek a filozófiai Héraklésznek a vallás kérdése, amelynek társadalmi szerepe indította el magát a hegeli filozófiát is útján. Hegel most a kereszténység megvédésére és tágabb értelemben a vallás igazolására törekszik. A vallást, mint az igazság érzelmi megközelítését, a vallási közösséget, mint önálló közösségi formát ismeri el.

Kimutatja már jénai korszakában, hogy a felvilágosodás kritikája a saját tagadásának áldozata lett, mert azon a talajon állt, amit megkérdőjelezett.

A felvilágosodás a babonával együtt az egyházat és a vallást is elvetette. A babonáról – ezt írja Hegel a szellem fenomenológiájában³ – azt mondta, hogy a papok terjesztik, meg a zsarnokok, de a papokról meg a zsarnokokról, akik tehát hazugok, meg azt mondta hogy maguk is hisznek abban, amit hazudnak.

Azután azt mondta, hogy bár a babona csalás, de mégis hisznek benne. A hit pedig a meggyőződés egy olyan formája amit nem lehet egy külsőre visszavezetni, teljesen a belsőből jön. Istenről a felvilágosodás azt állította, hogy nem lehet megismerni, de a kanti rendszerben fenntartotta, hogy hinni kell benne, hisz nélküle a morál és a boldogság sose függhet össze.

Ezzel találkozott annak a hívő tudatnak a sóvárgása, amelyik számára Isten elérhetetlen, az önmagában biztos felvilágosodással. Találkoztak, de nem ismerik fel egymást, viszont le se győzhetik a másikat. Szükséges tehát a kibékülés, amely feltárja a köztük lévő félreértés okát.

Ezzel a feltárással a szellem továbbhaladhat önmegismerésének útján.

Ez pedig megtörténhet, ha a filozófia spekulatívan igazolja a vallás tételeit, és egy történeti rendszerben helyezi el, a fejlődés kontextusában. A vallási létezés nem állítja már szembe a világi létezés köreivel. Ha belátjuk, hogy a vallási rendszerekben a szubjektivitás elve fejeződik ki, hogy a vallás a szellem önmegisméréséhez tartozik, akkor nem áll fenn ellentét hit és tudás között. Úgy tűnik, a kibékítés rendszere ezzel készen áll. Igaz, Isten halálának helyébe a művészet jelképes halála jön, mert az érzékihez kötött művészet már nem képviselheti az igazságot, úgy, mint a görög vallás korában.

Az igazság abban a kibékítésben amit Hegel tervez és amit a felvilágosodás követelt, gondolati formát öltött.

---

³ Ez a pár sor a *Szellem fenomenológiáját* követi. (G. W. F. Hegel: *A szellem fenomenológiája*, Fordította Szemere Samu, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 278-295.)

Azonban az abszolút szenvedés periódusa talán tovább tart, mint ahogy a filozófus remélte.

Ne tekintsük a filozófia más területeit most. Elég ha a vallás kérdésére nézünk.

Hogy beszél Hegel a jelen állapotairól 1827-es vallásfilozófiai előadásaiban?

Azt mondja magában a valóságban adott ez a disszonancia, amit a kibékítés rendszere már megoldódott állítólag. „Magában a valóságban” itt annyit tesz, hogy a létezés közvetlen állapotában. Az ész, bár meghaladta a megkettőződést de csak szellemi formájában. Ennek most valósággá kéne válnia, a megbékélésnek (*Versöhnung*)⁴ A saját vélemény veszi át az általános igazság helyét. A nép úgy érzi, hogy tanítói magára hagyták, mert „*a szeretet minden fájdalom nélküli szeretetté és élvezetté változott át.*”⁵

A szellem így nem tér vissza önmagához elidegenedésében. Sem vallásban, sem társadalomban, sem művészetben. Illetve visszatér. Csak gondolatilag. És az nem elég.

A filozófia már kibékült a vallással. Csakhogy – mondja Hegel – a filozófia elkülönített szentély. A tanítók pedig elméleteikkel pótolják azt amit a megkettőződött világban már nem lelnek fel: a harmóniát. Isten tehát talán csak látszólag támadt fel, a spekulatív nagypéntek előtti feszültség nem oldódik.⁶

B. A VARÁZSLÓ: AZ ISTEN VEZEKLŐJE

Az Isten halálának, a legvégső értékválságnak a problémája nem egyedül Hegel problémája, hanem más filozófiák is sorra próbálják megragadni, megérteni, és feloldani ezt a problémát.

Itt most a sok tanulságos és mélyreható próbálkozásból egyet választhattunk ki, az egyik leghíresebbet. A generációkkal későbbi Friedrich Nietzscheét, aki ismét Isten haláláról beszél.⁷

---

⁴ A „*Versöhnung*” szó jelent megbékélést, de kibékítést is. A lényeg, hogy Hegel számára ez a fogalom nem azt hangsúlyozza, hogy egyoldalúan belenyugszunk valamibe, elfogadjuk azt, ami van. Ezzel ellentétesen beszél a megismerés melegebb békéjéről a *Jofilozófia* előszavában. Ez az a béke, amit véleményem szerint ő keres.

⁵ G. W. F. Hegel: *Vallásfilozófiai előadások*, Szerk. Zoltai Dénes, Atlantisz Bp. 2000. 307.

⁶ Hegel elemzéseinek páratlan érdekességét és mélységét mindig az adja, hogy Hegel képes teljesen váratlanul olyan megállapításokat tenni, amelyek ellentmondanak intencióinak és rendszerének. A róla kialakult képpel ellentétben ezért változtatta - olykor drasztikusan is - koncepcióit. Ebben a szövegben az egész filozófiai programját ért legnagyobb kihívásokkal is szembenéz nyíltan, bár megpróbálhatná bagatellizálni őket.

⁷ Ez az elemzés egyedül az *Így szólt Zarathusztra* szövegét követi. Így tehát bevallottan nem nyújt teljes képet Nietzsche elméletéről.

Isten halott és most vezekelnek azok, aki örülnek halálának, de mégsem tudnak megszabadulni tőle. Így jelenik meg a Varázsló figurája, aki egyben a „szellem vezeklője” is.

A varázsló a földön fetreng és rángatózik, amikor Zarathusztra először találkozik vele.⁸ Körbe is pillant, hogy lássa, van-e nézőközönsége. A későbbiekben⁹ kiderül hogy a „*hatalmas utálat*” elszenvetői közül való, mint néhányan még Zarathusztra barlangjában. A hatalmas utálat nem egyenlő a másutt sokszor jelentős fogalomként emlegetett „*hatalmas megvetéssel*”.

A kettő különbsége az, ahogy Nietzsche elmondhatja magával a varázslóval, hogy a régi isten meghalt már a hatalmas utálatról szenvedők számára, de az új, a „pendelyes isten” még nem született meg. A nihilizmus korának embeireiről van szó, akik abban a szellemi állapotban, illetve korban élnek, melyet Hegel a *Hit és tudás*ban¹⁰ az Isten halálaként emlegetett.

Mindjárt az első *performance* amit a varázsló végrehajt, egy istenkereső búsongás véghezvitele. „*Ki melegít, ki szeret még?*” – kiált fel a varázsló, hiszen „*eltaláltál, te iszonyú vadász, te ismeretlen isten!*” Az Isten kettős játékot űz a varázslóval, egyfelől szeretet ígér neki, és bensejébe hatol, másfelől megtöri a büszkeségét, üldözi, akár egy vadász, akár az *Ótestamentum* erős és zsarnok istene. A megkínzott varázsló csak akkor adhatná fel önmagát, ha egy másik önmagát, az Isten kapná meg, mert modern egyéniség, és nem képes többé megtörtén megalázkodni, Jóbként viselni a szenvedéseket. A büszkeségére hivatkozik, valami olyasmire, amilye az embernek nem volt Istennel szemben az *Ótestamentum* idejében. A varázsló abban is igazán modern egyéniség, hogy magányos. Negatív szabadsága minduntalan valami pozitívumot keres.

Végül ellensége, Isten is otthagyja, ekkor már visszakívánna.

„*És szívem utolsó lángja térted lobban el... Ó jöjj vissza hát... Végő boldogságom!*” Zarathusztra ennek láttára nem bírja tovább türtőztetni magát, és botjával csépelni kezdi a varázslót. A varázslóról kiderül, hogy érzéketlenül előadott szomorújátéka bármily bensőséges is, mégis külsődleges, játék csupán, ahogy ezt Zarathusztrával közli. A varázsló a szellem vezeklőjét játszotta el, „*a költőt és varázslót, aki végtére saját maga ellen fordítja szellemét, az átváltozottat, akit megvesz gonosz ismeretének meg lelkiismeretének hidege*” (IV. 608)

---

⁸ Friedrich Nietzsche: *Így szólott Zarathusztra*, Fordította Kurdi Imre, Osiris, 2000. IV/470. (továbbiakban: Zarathusztra)

⁹ Zarathusztra: IV/1890.

¹⁰ G. W. F. Hegel: *Hit és tudás*, Fordította Nyizsnyánszki Ferenc, Osiris, 2001. 393.

Tehát a varázsló kereste Isten, félt is tőle, akarta is, és mindezt a tragi-komédiát színlelte is. Hiszen ha Istent halottnak hiszi ugyan hol is kereshető? De talán ha a többieket meggyőzi róla hogy él, feltámaszthat egy illuziót.

A hatalmas utálat embere nem képes arra, amit Zarathusztra tanít, a hatalmas megvetésre. Ő egyszerűen tagad, de tagadása meghatározza létét. Nem képes a tagadott dolog, jelen esetben a régi értékek, a jó és rossz fölé emelkedni, legfeljebb tagadni őket. A hatalmas megvetés másfelől hatalmas szeretet, csak az szeret így, aki megvetni is tud, de ami a varázslóban van, csupán utálat. Végtére is önmaga ellen fordítja szellemét, mint Pascal. Ez a szellem teszi tettetővé ott, ahol új értékeket kéne alkotni.

Zarathusztra kezdetben hitt is a Varázslónak, mert túl kevésé nihilista hogy átlássa a nihilizmust. *„Hiszen vegyül azért komolyság is belé, tényleg van benned valami a szellem vezeklőiből!”*-szólt hozzá.

Igazi nihilista hát ő. *„Az utálat volt hát az egyetlen igazság, melyet sikerült betakarítanod”*-véli a próféta.¹¹ Szemben a megvetéssel, melyet Zarathusztra hirdet.¹²

Kiderül továbbá az is, hogy a varázsló Zarathusztra megkísértését sem gondolta komolyan, csak keres, a bölcsesség foglatát, magát Zarathusztrát keresi. Hátha Zarathusztra képes arra amire ő nem: az új értékek megjelésére.

Zarathusztra azonban nem kér ebből a dicsőségből. Tudja, ez sem biztos. A nagyságot kereste a varázsló, de a jelen nem tud az igazi nagyságról. *„A csőcselék uralja a má, ugyan ki tudja még, mi a nagy, mi a kicsiny! Ki bírná itt még a nagyságot megtalálni? Csak a bolond, csak a bolondoknak sikerül.”*¹³

Mérték híján, hiszen Isten halott, legfeljebb a csőcselék hiszi, hogy szilárd értékek birtokában van, ám Zarathusztra tudja, hogy a csőcselék piacán nem leli meg az igazságot senki. A csőcselék nagy emberei komédiások, igazságai pedig csak a pillanatnak szólnak. A varázsló annyiban jó úton jár, hogy tudja kudarcát, hogy szétőrlik a keresésben. Ekkor Zarathusztra barlangjába megy, ezzel eltűnik egy időre.

A IV. könyvben, a Nehézszívűek dala című részben jelenik meg újra a varázsló. Alighogy Zarathusztra elhagyta barlangját az Utolsó vacsora után, amely az evangéliumi utolsó vacsora paródiája és az új elvek hirdetése egyben, a varázslót megszállja a nehézség ördöge. Ez Zarathusztra ősell-

---

¹¹ Zarathusztra: IV/ 633.

¹² Zarathusztra: I/170, I/1638.

¹³ Zarathusztra: IV/ 680.

sége.¹⁴ Az ördögöt a kereszténység is a hívők ősellenségének ábrázolja, de ez az ördög sokkal inkább keresztény, mint pogány, hiszen depressziót ültet a varázsló lelkébe és vezeklésre készíti szellemét. A természetellenesség, a testmegvetés, másvilágolás, a nehézszívűség ördöge lehet, szemben Zarathusztra hangsúlyozott fogalmaival, táncsal, a nevetéssel, a könnyedséggel, tehát a *fölmagasló ember* életigenlésével. Az ördög nagyon kedveli mindazokat, akiknek „*meghalt a régi isten, ámde nem ring még bölcséjében az új, pendelyes isten*”.¹⁵ A varázsló mindjárt dalba is fog, hogy elénekelje az ördög által benne felkeltett kétségeket. Egy újabb performance-t láthatunk tehát, a szellem vezeklőjének egy új, félig hamis, félig igaz előadását. A varázsló nem tud szabadulni önmagától, önnön hazugságainak ellentmondásaitól. Ezért fog újra és újra tettetésbe és kísértésbe, akár a papok, másokat is megfertőző szellemének betegségével.

A dal az igazság szenvedélyes keresőjéről és szerelmeséről szól. Az igazság szerelme úgy véli az igazságot szereti, de csak bolond, csak költő, hazudásról ítéltetett, szívárványokra, azaz nem létező alpra hág.

A költészet ugyebár nem fér meg a felvilágosodással.

Csak költőnek lenni tehát annyi, mint csak bolondnak, megalkotni egy elképzelt igazságot, ahelyett hogy megtalálnánk a valót. Az igazság szerelmeinek feltétlenül hideg, objektív oszlopszetteknek kellene lenniük, mártíroknak, tudósoknak, szenttelen és láztalan megismerőknek.

Zarathusztra szerint a megismerés nem diótörés, tehát ő is tagadja az elvont, jogosan vagy jogtalanul formálisnak nevezett objektivitást, és az annak álarcát viselő tudományt. Csakhogy a költők Zarathusztra szerint is sokat hazudnak. De vajon nem költő-e ő is? („*De mit is mondott nékem Zarathusztra egykoron? Hogy sokat hazudoznak a költők? – Csakhogy Zarathusztra költő ám maga is.*”¹⁶

Lehet hogy **költő**, és azért küzdötte túl magát jón és rosszon, mert szép-érzékét bántja a felszínes keresztény locsogás, túlvilágra kacintó színlelés, amely megveti azt a földet amelynek szíve aranyból van. Akinek szépérzéke van az szereti ezt a földet, ezt a világot. Talán ezért antimoralista.

---

¹⁴Zarathusztra: IV/1883. Talán a kifejezés mögött szellemi emberekre jellemző depressziós roham állhat. Pl. Friedenthal Luther-életrajzából megtudhatjuk, hogy Luther is sokszor viaskodott az ördöggel, és feküdt a földön a legrosszabb lelki-állapotban, vagy egy másik példa Lichtenberg öngyilkosság-mániája, melyről beszámol műveiben.

¹⁵ Zarathusztra: IV/1891-2.

¹⁶ Zarathusztra: II/1393, A költőkről

De az is lehet hogy ő az igazi **morálfanatikus**, a képmutató kereszténységgel szemben. A keresztények mindenben bűnt látnak, és vezekelnének érte, de vajon nem ez-e a legnagyobb bűn? Ha a létező világot az Isten által teremtette, akkor a legnagyobb bűn bűnösök látni ezt a világot.

Nietzsche szerint a legnagyobb bűnt az követte el Istennel szemben, aki valami nem eviláginak, nem földinek álitotta. Mit is akarta reformáció Hegel szerint? Az evilággal kibékíteni a meghasadt szellemet, otthonra lelni a földi világban, méghozzá szellemire. Vajon nem protestáns- e tehát Nietzsche?

Akkor viszont így az „*Így szólt Zarathustra*” sem más, mint egy ellen-evangélium...¹⁷ Mert „*ilyenek, sasformák, párducformák a költő vágyai, a te vágyaid ezer álorca mögött, te bolond, te költő!*” A költő szét akarja szagatni az emberben az Istent, és a bárányt is. Csak azért, hogy nevéssen. A költőket tagadó költőnek bizonyul, a vallástalan prófétának, a nagy leleplezés önleleplezésnek.

Az igazság, mostmár, hogy kilépett az elvontság templomából, az objektivitás oszlopáról, személylössé és szubjektívává vált. Így hiába leplezzük le a hazudó költőket, csupán egy másfajta költészetet állítunk szembe velük. Csakhogy a költészetben elmondhatom, mit érzek és mit gondolok, de nem bizonyíthatok és nem érvelek.

Zeneműbe jutunk, amiben minden figura egy-egy létezési formát képvisel. (épp, mint a *Szelleml fenomenológiájában!*) A hazugság talán csak egy disszonánsnak tűnő szólam, ami elnyeri a maga helyét a dolgok nagy rendszerében, és hozzájárul mégis a harmóniához.

De akkor most annyi arca van az igazságnak, hogy már maga az arc is csupán egy maszk lett.

A totalisan szabad egyénben összekeveredik igazság és hazugság, nehéz elválasztani a titkos vágyat a mély igazságtól, a színészkedést a megbánástól, mert nincs külső mérték, nincs objektivitás, nincs Isten. Ugyan mi különböztetné még meg az éjt a nappaltól, ha egyszer minden a szubjektumban van? Erre utal a varázsló éneke is:

---

¹⁷ Megfontolandó Karl Löwith érvelése (*Történelem és üdvtörténet*) Nietzsche téves görögségéről. Löwith szembeállítja deklamált görögségét valóságos kereszténységgel, pl. azzal, hogy a görögökkel ellentétben a jövőbe tekint, stb. Vajon van-e *modernebb* dolog, mint épp a görögség eszményítése? Az eredetre való visszamenés (ami a reformációban a Szentírás és az őskereszténység volt) a modernitás egyik meghatározó alapbeállítás. Az antikvitás követése a reneszánsz és a felvilágosodás számára is – másként – de a legfőbb program. A hegelí rendszer ennek a programnak az elkerülhetetlen ártértékeléséből következett elsősorban.

*„Így hanyatlottam alá egykor én magam is igazság
tébolyomból
nappali vágyaim közül
nappalba törten, fénytől betegen,
- aláhanyatlottam az estbe, árnyak közé:
egyetlen igazság
szomja perzselt:
- emlékszel-e még, emlékszel-e forró szívem, miként
szomjúhoztál akkor? -
hogyan küzöttem
minden igazságból
csak bolond
Csak költő!”*

A varázsló Zarathusztra alteregója, színlelő ugyan, de éppen ebben a színlelésben a legigazabb, hiszen egy mérték nélküli világban nincs igazság, amihez képest színlelhetnénk. Ez a meg hasonlítás Isten halálának fájdalma. És féltő, könnyen lehet, hogy most már az igazság és az ember is követheti a sírba.

De az is felmerül, vajon nem ez a szenvedés, ez a meg hasonlottság maga a spekulatív nagypéntek, a várva várt feltámadás, amiben a szabadság beteljesül és önmagára talál?